

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Південноукраїнський державний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

Інститут психології

Кафедра загальної та диференційної психології

Казанжи М. Й.

**МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ПРАКТИЧНИХ
ЗАНЯТЬ З ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

Одеса - 2008

УДК:

ББК:

Друкується за рішенням Ученої ради
Південноукраїнського державного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського

Протокол № 4 від 27 грудня 2007р.

Казанжи М. Й. Методичні вказівки до практичних занять
з вікової психології. – Одеса : ПДПУ імені К. Д. Ушинського,
2008. – 29 с.

Рецензенти:

доктор психол. наук, проф. О. П. Саннікова
канд. психол. наук, доц. А. В. Сергєєва

Методичні вказівки спрямовані на підвищення
ефективності проведення практичних занять з вікової психології,
поліпшення теоретичної та практичної підготовки майбутніх
вчителів.

Методичні вказівки стануть у нагоді студентам вищих
навчальних закладів педагогічних спеціальностей при підготовці
до семінарських занять, вони також можуть знадобитись
викладачам психології.

© Південноукраїнський державний педагогічний
університет ім. К. Д. Ушинського, 2008.

© М. Й. Казанжи, 2008.

ВСТУП

Запропоновані методичні вказівки розроблено для студентів факультету іноземних мов, згідно їх навчального плану на семінарські заняття з вікової психології відводиться шістнадцять годин. Такої кількості годин недостатньо для глибокого опрацювання кожної теми, тому працюючи над вказівками, ми ставили за мету допомогти студентам педагогічних закладів розібратись в широкому колі наукових знань, теорій, точок зору, усвідомити необхідність урахування ними індивідуальних та вікових особливостей дітей, особливостей їх психічного та анатомо-фізіологічного розвитку, основних факторів та рушійних сил розвитку, задля уникнення можливих труднощів, з якими студенти можуть зіткнутись в майбутній професійній діяльності.

Зміст кожного практичного заняття містить мету заняття, план, методичні вказівки по підготовці кожного з питань плану, тематику рефератів та рекомендовану літературу.

Практичне заняття №1

Предмет, завдання та методи вікової психології

Мета заняття – окреслити предмет, завдання, структуру та особливості вікової психології; виявити місце вікової психології в системі наук та її міжгалузеве значення; проаналізувати методологічне підґрунтя вікової психології та конкретні методики дослідження психічного розвитку особистості в онтогенезі.

План.

1. Предмет, структура та завдання вікової психології.
2. Значення вікової психології.
3. Місце вікової психології в систему наук.
4. Методики та методи дослідження у віковій психології.

Методичні вказівки.

1. При аналізі предмету, структури та завдань вікової психології слід апелювати до вже наявних знань у студентів з загальної психології. Спочатку необхідно відзначити, що вікова психологія – це галузь психологічної науки, яка вивчає особливості формування особистості на різних етапах її розвитку, а також закономірності переходу з одного вікового етапу на інший. Вікова психологія, як і будь-яка наука має свій предмет. Предмет вікової психології – вивчення закономірностей динаміки психіки людини, розвитку психічних процесів і властивостей на різних етапах її індивідуального життя. Отже, предметом вікової психології є особливості психічного розвитку людини в онтогенезі. Потім доцільно провести порівняння визначень предмету загальної та вікової психології.

Студент повинен знати, що вікова психологія складається з таких розділів: дитяча психологія, психологія школяра, психологія дорослої людини (акмеологія), психологія старості і довгожителства (геронтопсихологія). Розкриваючи кожен з розділів студентам слід звернути увагу на доцільність, за можливості, розкриття більш детальних складових вказаних розділів (наприклад, психологія немовляти та ін.).

Завдання вікової психології доцільно розглядати з точки зору їх поділу на методологічні, теоретико-пізнавальні та практичні. Чітке виокремлення та змістовне викладення студентами матеріалу з цього питання дозволить їм в майбутньому адекватно вирішувати дослідницькі завдання.

2. Студентам слід усвідомлювати значення вікової психології, в першу чергу, в практиці навчання і виховання як важливої складової освітньо-виховної роботи майбутнього вчителя. Ефективність застосування знань з вікової психології виявляється в кращій організації розвитку дітей, налагодженні з ними контакту, розумінні їх психологічних особливостей на різних вікових етапах, кризових періодів, задатків, здібностей та ін.

3. Студенти повинні мати чітке уявлення щодо зв'язку вікової психології з іншими науками: філософією, педагогікою, соціологією, тощо. Також потрібно підкреслення зв'язку вікової психології з генетичною, диференціальною, соціальною, педагогічною та багатьма іншими галузями психології. Аналіз міжгалузевого зв'язку слід здійснювати як через призму історичного становлення вікової психології, так і в контексті сучасного стану означених зв'язків.

4. Слід відзначити опосередкованість, суб'єктивність, полідетермінованість, контекстуальність дослідження психологічної реальності особистості на різних етапах її розвитку. Необхідно відзначити дихотомічність переважної більшості методів дослідження інтроспективні –

екстраспективні, номотетичні – ідеографічні, якісні – кількісні, констатуючі – формуючі.

Доцільно наголосити особливості, які накладає віковий аспект на застосування методів спостереження, експерименту, бесіди, інтерв'ю, анкетування, тестування, поперечних-поздовжніх зрізів та ін. Вагомою характеристикою обраних методів дослідження є їх надійність, валідність та репрезентативність.

Тематика рефератів.

Розкрити та охарактеризувати (на вибір) одну з сучасних теоретичних концепцій вікової психології в рамках: психоаналізу, біхевіоризму, гуманістичної психології, психології відношень, культурно-історичної концепції Л. С. Виготського.

Рекомендована література.

1. Абрамова Г.С. Практикум по возрастной психологии. М., 1998.
2. Вікова та педагогічна психологія: навч. посібник // за ред. О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук [та ін.]. – Київ: Просвіта, 2001.
3. Волков Б. С., Волкова Н. В. Задачи и упражнения по детской психологии. – М. : Просвещение, 1991. – 144 с.
4. Гамезо М. В., Петрова Е. А., Орлова Л. М. Возрастная и педагогическая психология. – М. : Педагогическое общество России, 2003.
5. Давыдов В. В. Генезис и развитие личности в детском возрасте // Вопросы психологии. – 1992. – № 1 – 2.
6. Максименко С.Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження. – Київ : НДПУ, 1990. – 239 с.
7. Обухова Л. Ф. Возрастная психология. – М.: Педагогическое общество России, 1999.
8. Практикум по возрастной и педагогической психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / под ред. А. И. Щербакова. – М.: Просвещение, 1987.
9. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Психология

розвиття людини. – М.: Школьная пресса, 2000.

10. Шаграева О. А. Детская психология: теоретический и практический курс. – М. : Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2001.

11. Ярошевский М. Г. История психологии. – М., 1976.

Практичне заняття №2

Проблема психічного розвитку особистості в онтогенезі

Мета заняття – надати загальну характеристику психічного розвитку людини, виявити умови та рушійні сили розвитку психіки, окреслити та проаналізувати зв'язок навчання, виховання і розвитку, підійти до визначення віку як часової характеристики індивідуально розвитку, засвоїти поняття «криза» психічного розвитку, розглянути основні вікові періодизації.

План.

1. Загальна характеристика психічного розвитку.
2. Умови психічного розвитку особистості.
3. Рушійні сили розвитку психіки.
4. Поняття віку та вікова періодизація.

Методичні вказівки. 1. Слід відмітити, що проблема психічного розвитку є центральною в віковій психології. Розвиток - це процес якісних та кількісних змін. Причому процес розвитку протягом життя проходить нерівномірно: є періоди відносно спокійні з точки зору розвитку (розвиток відбувається плавно, без різких змін), а є набагато коротші періоди стрімких змін (так звані кризи). Л. С. Виготський відмічав такі закономірності дитячого розвитку, як циклічність, нерівномірність, «метаморфози», поєднання процесів еволюції та інволюції.

Студент повинен здійснювати аналіз відмінностей понять «розвиток», «становлення» та «формування». Дійсно, досить близькими до поняття розвитку в віковій психології є поняття формування та становлення. Термін формування частіше використовують в педагогіці, вказуючи на цілеспрямовану зміну якихось якостей особистості за допомогою формуючих впливів – таким чином термін «формування» носить дещо штучний характер. На противагу йому поняття «становлення» підкреслює природність змін, які відбуваються з особистістю.

2. Студенти повинні знати, що умов психічного розвитку особистості є біологічні та соціальні. Доцільно проаналізувати біологізаторські концепції та соціогенетичні та наголосити біосоціальність особистості (в контексті вирішення даного питання обговорити положення концепції Л. С. Виготського, Г. С. Костюка).

3. Спираючись на знання з філософії потрібно розглядати рушійні сили розвитку психіки. Студенти повинні чітко усвідомлювати рушійні сили розвитку як виникнення та розв'язання певних протиріч (внутрішніх суперечностей) на певних етапах онтогенезу людини. За Г. С. Костюком, протиріччя можуть виникати між: новими потребами, цілями, прагненнями та досягнутим рівнем оволодіння засобами для їх задоволення; новими пізнавальними цілями та наявними у учнів способами дій; досягнутим рівнем розвитку індивіда та способом його життя; очікуваним, бажаним майбутнім і теперішнім.

4. Студенти повинні знати, що в процесі життя людина проходить через ряд вікових періодів, які мають певні особливості. Поділ життєвого циклу людини на певні часові відрізки (так звані періоди) є віковою періодизацією. Вік представляє собою культурно-історичну категорію. Необхідно знати, що виділяється паспортний, соціальний, фактичний, біологічний, психічний та ін. види віку. Студенти повинні знати та розуміти зміст таких понять вікової психології, як

«психологічне новоутворення», «криза», «провідний вид діяльності», «соціальна ситуація розвитку», «сензитивний період розвитку».

Доцільно розглянути декілька вікових періодизацій (наприклад, за Д. Б. Ельконіним, Л. С. Виготським, Е. Еріксоном, Р. Заззо) та здійснити їх порівняльний аналіз.

Тематика рефератів.

1. Етапи розвитку здібностей в онтогенезі особистості.
2. Проблема розвитку особистості в зарубіжній психології.
3. Теорії психічного розвитку.
4. Соціальні стереотипи вікового розвитку.

Рекомендована література.

1. Вікова і педагогічна психологія / за ред. О. Скрипченко. – Київ, 2001.
2. Вікова психологія / за ред. Г. С. Костюка. – К., 1976.
3. Ковалев Г. А. Психическое развитие ребенка и жизненная сфера // Вопросы психологии. – 1993. – №1.
4. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Радянська школа, 1989.
5. Крайг Г. Психология развития. СПб. : Питер, 2000.
6. Кулагина И. Ю. Возрастная психология: развитие ребенка от рождения до семнадцати лет. – М., 1996.
7. Леонтьев А. Н. Развитие психики в онтогенезе // Избранные психол. труды : в 2-х т. – М, 1983. – Т. 1.
8. Лисина М. И. Генезис форм общения у детей // Принцип развития в психологии / под ред. Л. И. Анцыферовой. М, 1978.
9. Максименко С. Д. Генетическая психология. – Москва-Київ, 2000.
10. Мухина В. С. Возрастная психология : хрестоматия. М., 2001.
11. Обухова Л. Ф. Детская психология: теория, факты, проблемы. – М., 1995.

12. Роль среды и наследственности в формировании индивидуальности человека / под ред. В. И. Равич-Щербо. – М: Педагогика, 1988.

13. Эльконин Д. Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте. // Хрестоматия по психологии / под ред. А. В. Петровского. – М. : Просвещение, 1977.

Практичне заняття №3

Психологія дитини до вступу до школи.

Мета заняття – сформувати психологічні знання по кожному з вікових періодів дитини; розкрити значення соціальної ситуації розвитку в становленні та розвитку дитини; означити сутність поняття провідна діяльність та її особливості на кожному віковому етапі; визначити основні проблеми готовності дитини до навчання в школі та особливості її діагностики.

План.

1. Загальна характеристика перших шести років життя.
2. Особливості когнітивно-пізнавальної сфери дитини перших шести років життя.
3. Особливості встановлення міжособових стосунків дітьми від народження до шести років.
4. Найважливіші досягнення періоду немовляти, раннього дитинства та дошкільного віку.
5. Діагностика готовності дитини до навчання в школі.

1. Студентам необхідно знати, що період пренатального розвитку дитини найчастіше поділяють на три стадії – зародка, ембріона та плода. На кожній з стадій проходить формування певних органів та закладаються основи певних життєво необхідних систем організму. Деякі фактори навколишнього

середовища можуть негативно впливати на розвиток плода. Такими факторами є тератогенний, материнський, захисний та ін. Період пренатального розвитку та родів має суттєвий вплив на все подальше психічне життя людини. Перша криза людини – криза новонародженості – проміжний період між пренатальним та постнатальним способом життя. Дитина народжується з певними безумовними рефlekсами – орієнтовним, захисним та харчовим. Згодом виробляються і перші умовні – на час годування, на положення під час годування.

Слід виокремити та детально проаналізувати етапи психічного розвитку дитини перших шести років життя. Етап новонародженості (0-2,5 місяці) дитина психологічно злита з матір'ю і її провідною діяльністю є емоційне спілкування. Розвивається сприймання, пізнання, наслідування, інтерес, проявляється комплекс «пожвавлення».

На етапі немовляти (2,5 місяці – 1 рік) життя дитини також залежить від дорослого, але дитина активно починає засвоювати предметний світ. У дитини розвивається мовлення, прямоходіння, розширюється уявлення про власне тіло.

Раннє дитинство (1-3 роки) характеризується усвідомленням дитиною себе, предметів. Провідна діяльність цього вікового періоду – предметна гра. Розвивається наочно-дійове мислення, мовне спілкування, комплекс «я сам».

Вік дошкільняти (3-6 років) характеризується наслідуванням дорослих, підпорядкованістю мотивів, появою самооцінки, ідентифікації, переживань, прагнення пізнання. Провідна діяльність – сюжетно-рольова гра.

2. Студентам необхідно знати загальні умови розвитку особистості періоду немовляти, раннього дитинства, дошкільного віку. Значення гри як провідного виду діяльності дошкільняти (структурні компоненти сюжетно-рольової гри, роль гри та її вікові особливості).

Студенти повинні здійснити порівняльний аналіз пізнавальних процесів на кожному з етапів розвитку дитини від

народження до шести років. Потребує обговорення динаміка розвитку емоційно-вольової сфери дітей. Необхідно наголосити важливий вплив розвиваючих ігор та казок, розповідей, спілкування на когнітивно-пізнавальний розвиток дітей.

3. Особливості міжособових стосунків віку від народження до шести років слід розглянути в органічній послідовності: вік немовляти, раннє дитинство, дошкільний вік. Студентам слід означити та підкреслити основні форми спілкування дітей на кожному з вікових відрізків та потреби, які задовольняються в спілкуванні, особливості розвитку мовлення як одного з обов'язкових елементів спілкування, основні лінії розвитку мислення на даному віковому етапі. Також студенти повинні розумітися на сензитивних аспектах кожного вікового періоду.

4. В єдності з попереднім питанням підкреслюється соціальна ситуація розвитку дитини на цих етапах, особливості розвитку особистості. І звичайно, студенти повинні знати основні новоутворення кожного вікового періоду. Слід знати, що новоутвореннями віку немовляти є поява ситуативно-особистісного, безпосередньо-емоційного спілкування з дорослими (так званий «комплекс поживавлення»); психіка, яка виявляється в елементарних процесах спілкування та предметної діяльності; прямоходіння; поява першого слова; потреба в спілкуванні з дорослим.

Студенти повинні знати, що новоутвореннями раннього віку є самосвідомість («я сам»); егоцентризм як зосередженість дитини на власних потребах; поява мотивуючих уявлень: прагнення і спроможність діяти відповідно до внутрішніх спонукань наперекір зовнішнім впливам; засвоєння суспільно вироблених способів дій з предметами; потреба в оцінюванні своїх дій, поведінки.

Студентам необхідно знати, що новоутвореннями дошкільного віку є потреба в суспільно-значущій діяльності і оцінці цієї діяльності; потреба у повазі дорослих; розвиток

самосвідомості, самооцінки як основних моментів готовності до навчання в школі.

5. При розгляді даної проблеми слід звернути увагу на необхідність діагностики всіх компонентів готовності старших дошкільнят до навчання в школі, а саме розумової, мотиваційної, емоційно-вольової підготовки та готовності дітей до спілкування з дорослими та ровесниками. Доцільно проаналізувати окремі показники кожного з зазначених параметрів готовності дитини до навчання в школі. Студенти повинні знати основи індивідуального підходу у вихованні дітей дошкільного віку.

Тематика рефератів.

1. Особливості емоційно-вольової сфери дитини дошкільного віку.
2. Розвиток гри у дітей дошкільного віку.
3. Прояви кризи трьох років.
4. Криза народження та кризи розвитку в життєвому циклі людини.
5. Емоційний розвиток немовляти.
6. Зарубіжна психологія про дитячий розвиток в період раннього дитинства.
7. Розвиваюче значення казки для дітей.
8. Психологічні особливості дитячих страхів.

Рекомендована література.

1. Авдеева Н. Н., Мещерякова С. Ю. Вы и младенец. – М., 1991.
2. Бауэр Т. Дж. Р. Психическое развитие младенца. – М., 1979.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.; Воронеж, 1996.
4. Мид М. Культура и мир детства. – М., 1988.
5. Мухина В. С. Детская психология. – М.: Просвещение, 1985.

6. Осорина М. В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. – СПб., 1999.
7. Смирнова О. Е. развитие воли и произвольности в раннем и дошкольном возрасте. – М.; Воронеж: МПСИ, НПО «МОДЭК», 1998.
8. Урунтаева Г. А. Дошкольная психология: учеб. пособие. – М., 2001.
9. Эльконин Д. Б. Детская психология (развитие ребенка от рождения до семи лет). – М, 1960.
10. Эльконин Д. Б. Психология игры. М, 1976.
11. Эльконин Д. Б. Развитие личности ребенка-дошкольника // Избранные психол. труды. – М., 1989.
12. Эриксон Э. Детство и общество – СПб., 1996.

Практичне заняття №4

Психічний розвиток дітей молодшого шкільного віку.

Мета заняття – визначити загальну характеристику анатомо-фізіологічних процесів, соціальної ситуації розвитку, провідного виду діяльності дитини молодшого шкільного віку; встановити характерологічні та пізнавальні особливості молодшого школяра.

План.

1. Загальна характеристика початкового адаптаційного періоду навчання в школі.
2. Пізнавальні процеси молодшого школяра.
3. Індивідуальні відмінності в засвоєнні знань молодшими школярами.
4. Характерологічні особливості молодших школярів.

Методичні рекомендації.

1. Студенти повинні розумітись на особливостях анатомо-фізіологічних процесів, які протікають в організмі дитини в

даному періоді. Важливе значення в здійсненні ефективного навчального процесу педагогом відіграє чітке розуміння вікових особливостей врівноваження процесів збудження і гальмування, рухливості нервових процесів, дозрівання лобного відділу великих півкуль, ролі другої сигнальної системи, фізичної витривалості дитини.

Змінюється соціальна ситуація розвитку, навчання стає провідним видом діяльності, розвиваються відносини дитини з дорослими та ровесниками.

Студенти повинні знати основні новоутворення молодшого шкільного віку: довільність психічних процесів, розвиток внутрішнього плану дій, рефлексія, мотив досягнення успіху.

Розглядаючи питання процесу адаптації (найчастіше перші 4-7 тижнів навчання) першокласника до навчального процесу, необхідне чітке розуміння студентами його складності та багатопричинності. Деадаптуючими факторами можуть бути: сам процес навчання, інші особливості (відносин з учителем та однокласниками, виховання в сім'ї, центральної нервовою системи) та ін.

Вагомим для майбутнього вчителя є розуміння того, що саме в цьому віці закладаються основи моральності особистості, особливості її поведінки та реагування.

2. Студенти повинні розумітися на особливостях розвитку пізнавальних процесів у молодших школярів, адже під впливом навчання починається їх перебудова, а характер їх розвитку вирізняється інтенсивністю та нерівномірністю.

Особливого розвитку набуває мислення. Домінує наочно-образне мислення, але під впливом навчання стимулюється розвиток словесно-логічного мислення. Сприймання мало диференційоване, краще розвинена мимовільна увага, розвивається словесно-логічна пам'ять, письмове мовлення.

Студенти повинні знати, що загальними характеристиками психічних процесів цього віку, при

правильній організації навчально-виховного процесу, має бути довільність, продуктивність та стійкість.

3. Навчальна діяльність є провідною діяльністю у молодшому шкільному віці. Студенти мають розумітися на особливостях навчальної діяльності протягом всього періоду молодшого шкільного віку. Вони повинні знати, що на початку навчання стимулом до навчальної діяльності є її зовнішня сторона, соціальні, навчально-пізнавальні мотиви навчання розвиваються протягом всього періоду навчання в початкових класах. Динаміка пізнавальної мотивації у молодших школярів (за А. К. Марковою, В. М. Матюхіною) розвивається від інтересу до процесу та змісту навчальної діяльності до способів здобування знань. Структура навчальної діяльності формується поступово. Цілі навчальної діяльності, порівняно з дошкільним періодом, стають набагато складнішими. Для забезпечення ефективності навчального процесу важливим є поєднання змісту та організації навчання.

Студенти повинні розуміти, що результатом навчальної діяльності є не тільки здобуття знань, засвоєння наукових понять, а насамперед зміна самої дитини, її розвиток.

4. Студенти повинні знати, що характер у цьому віці формується. Саме тому, під впливом навчання та виховання, у дітей можна сформувати такі риси характеру, як цілеспрямованість, акуратність, чуйність, допитливість, любов до праці, почуття власної гідності, життєрадісність, працьовитість та ін. Цей період характеризується формуванням морально-етичної сфери молодшого школяра, засвоєнням ним соціально прийнятних норм та правил поведінки. Недостатня сформованість вольових процесів призводить до впертості, імпульсивності, капризності, тощо.

Студентам слід розуміти значення кризи семи років для формування особистості, адже це період народження соціального «Я» дитини. Багато дослідників, як-то Ш. О. Амонашвілі, О. В. Хухлаєва, О. В. Захарова та ін.

відзначають важливість даного періоду для формування ставлення у дитини ставлення до себе.

Студентам необхідно вміти аналізувати особливості розвитку молодших школярів щодо проявів ними інфантильності. До основних ознак інфантильності відноситься: відставання у розвитку пізнавальної і емоційно-вольової сфери; незрілість емоційно-вольової сфери; низька працездатність, виснажуваність; загальна нерозвиненість мовлення; відставання від ровесників у розвитку процесів пам'яті, мислення, сприймання; відсутність шкільних інтересів; низький рівень знань про оточуючу дійсність; відсутність самостійної індивідуальної діяльності; низький рівень самоконтролю в навчальній діяльності.

Тематика рефератів.

1. Особливості спілкування молодших школярів.
2. Особливості кризи семи років.
3. Психологічні особливості самооцінки успішних і неуспішних в навчанні молодших школярів.

Рекомендована література.

1. Амонашвили Ш. А. Здравствуйте, дети. – М., 1988.
2. Андрущенко Т.Ю. и др. Коррекция психического развития младшего школьника на начальном этапе обучения // Вопросы психологии. – 1993. – №1.
3. Ануфриев А. Ф., Костромина С. Н. Как преодолеть трудности в обучении детей. – М., 1998.
4. Бардик К. В. Ваш ребенок не хочет учиться. – М., 1980.
5. Бовть О. Б. Причины агрессивної поведінки дітей молодшого шкільного віку // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1.
6. Вікова психологія / за ред. Г. С. Костюка. – Київ, 1976. – Розділ V.
7. Давыдов В. В. и др. Младший школьник как субъект учебной деятельности // Вопросы психологии. – 1992. –

№3-4.

8. Давыдов В.В. Учебная деятельность: состояние и проблемы исследования // Вопросы психологии. – 1991. – №6.

9. Диагностика учебной деятельности и интеллектуального развития детей / под ред. Д. Б. Эльконина, Л. А. Венгера. – М., 1981.

10. Коломинский Я. Л., Панько У. А. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста. – М., 1988. – 190 с.

11. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. – М., 1986.

12. Матюхин М. В. Мотивация учения младших школьников. – М., 1984. – С. 10 –136.

13. Мир детства. Младший школьник. – М., 1988.

14. Овчарова Р. В. Практическая психология в начальной школе. – М., 1998.

15. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. – М., 1994.

Практичне заняття №5

Психічний розвиток в підлітковому та юнацькому віці.

Мета заняття – визначити основні закономірності становлення особистості в підлітковому та юнацькому віці, зосередившись на основних новоутвореннях даних вікових етапів; встановити можливості врахування вчителем психологічних особливостей підлітка у встановленні з ним міжособових стосунків; розкрити соціально-психологічні умови становлення підлітка та юнака та можливості формування професійних інтересів в відповідності з особистісними передумовами.

План.

1. Загальна характеристика розвитку підлітків.

- 1.1. Становлення особистості підлітка.
- 1.2. Спілкування як провідний вид діяльності підлітка.
- 1.3. Характерологічні поведінкові реакції підлітків.
2. Загальна характеристика ранньої юності.
- 2.1. Спілкування та дружба в юнацькому віці.
- 2.2. Соціальна ситуація розвитку старшокласника.
- 2.3. Особливості розвитку особистості в юнацькому віці.
- 2.4. Пізнавальні процеси та розумовий розвиток старшокласника. Формування професійних інтересів.

Методичні рекомендації.

1. Надаючи загальну характеристику розвитку підлітка необхідно означити місце підліткового періоду в загальному процесі індивідуального розвитку (доцільно навести різні погляди, наприклад, К. Конрада, С. Холла, А. Гезелла, К. Левіна, М. Мід, Л. С. Виготського та ін.). Студенти повинні знати особливості анатомо-фізіологічних змін організму підлітка та їх вплив на його психологічні особливості й поведінку.

Доцільно проаналізувати соціальну ситуацію розвитку підлітка та провідний вид діяльності - інтимно-особистісне спілкування. Студенти повинні знати основні новоутворення підліткового віку: почуття дорослості, потреба в самореалізації та суспільному визнанні, прагнення до самоствердження, моральний характер самосвідомості, вміння підпорядковуватись нормам колективного життя. Особливий акцент слід зробити на основних протиріччях цього віку - прагненні бути дорослим та відсутності соціального досвіду; відмінності між фізичною і соціальною зрілістю підлітка.

Студенти повинні розумітись в особливостях пізнавальної діяльності підлітка, розвитку рефлексивного та самостійного мислення, здатності до самоаналізу, експериментування, логічної пам'яті, післядовільної уваги, уяви, творчості, монологічного і писемного мовлення, комунікативних здібностей та ін.

Студенти повинні знати про появу відчуття дорослості як специфічного новоутворення самосвідомості підлітка. Саме це новоутворення стає центральною характеристикою особистості підлітка, через призму цього почуття відображається відношення підлітка до себе, людей, світу в цілому.

Студенти повинні розумітись на специфіці різних видів дорослості. Наприклад, за Т. В. Драгуновою можна розрізнити такі види дорослості: наслідування зовнішнім ознакам дорослості, рівняння підлітків на якості «справжнього чоловіка», соціальна зрілість, інтелектуальна зрілість.

Студентам необхідно розуміння пріоритету у підлітка спільноти однолітків над дорослою. Саме тому провідним видом діяльності в цьому віці є спілкування з однолітками. Потреби: побути на самоті, територіальної автономії, приналежності до групи, бути таким, як усі – характерні для підліткового віку. Вчителю важливо знати про необхідність обрання іншого стилю спілкування з підлітком – розпочати ставитись до нього як до дорослого, надати свободу дій і, відповідно, окреслити відповідальність за них.

Основні потреби підліткового віку – це потреба у самовираженні, умінні щось робити, щось значити для інших; у рівноправному спілкуванні з дорослими. Для них характерно також посилення статевої ідентифікації. Студентам потрібно наголосити, що підлітковий період є сензитивним періодом для розвитку потреб, ідеалів, спрямованості підлітка.

У підлітків активно формується самооцінка. Д. Фельдштейн виділяє такі стадії розвитку самооцінки підлітка: підкреслення своїх недоліків, критичне ставлення до себе (10-11 р.), актуалізація потреби в самоповазі, загальному позитивному ставленні до себе як до особистості (12-13 р.), виникнення «оперативної самооцінки», яка визначає ставлення підлітка до себе (14-15 р.).

Необхідно в обговоренні проблем підліткового віку торкнутись проблематики пошуку ідентичності, формування «Я-

концепції», самовиховання.

Глибоке розуміння студентами поведінкових характерологічних реакцій підлітка має важливе значення в подальшій професійній діяльності з дітьми цієї вікової категорії. Увагу студентів слід зосередити на реакції емансипації, гіперкомпенсації, «відходу», опозиції, групування, імітації, протесту.

2. Вивчаючи дану тему, студенти повинні знати, що саме період ранньої юності – це гранична межа з реальним дорослим життям. Фізичний розвиток завершений.

Студенти повинні розуміти, що цей період є сензитивним для формування життєвих цінностей, світогляду. Основна спрямованість особистості - зосередження в майбутнє, основне протиріччя - оцінка своїх можливостей і здібностей та відсутність засобів реалізації цих здібностей. Центральним новоутворенням є професійне і особистісне самовизначення, а провідний вид діяльності - навчально-професійна.

Міжособисті відносини в ранній юності ускладнюються. Відносини з дорослими переходять на новий щабель розвитку, стають більш довірливими та менш конфліктними. Відносини з вчителем теж набувають нового забарвлення – великого значення надається особистісним якостям вчителя.

Спілкування ж з ровесниками має інтимно-особистісний характер, кількість друзів зменшується. Саме для цього періоду характерно виникненням почуття закоханості, тому своєчасна підготовка до шлюбу і сімейного життя - одне з основних завдань школи. Правильне розуміння суті сім'ї в особистому житті людини, виховання необхідних для життя в шлюбі якостей, роз'яснення особливостей фізіології та ін. попередить особу цього віку від непередуманих кроків.

Студенти повинні розуміти характерний для старшокласника глибокий самоаналіз.

У в цьому віці відбувається закріплення психологічних особливостей, які були сформовані в підлітковому віці.

Розвиваються інтелектуальні здібності, словесно-логічне та абстрактно-логічне мислення, формується індивідуальний стиль розумової діяльності, збільшується обсяг уваги, здатність довго зберігати її інтенсивність і переключатися з одного предмета на інший.

Студенти повинні усвідомлювати необхідність включення в навчально-виховний процес старшокласників елементів профорієнтаційної просвітницької роботи.

Тематика рефератів.

1. Сприятливі прогностичні фактори розвитку юнацтва.
2. Психологічний портрет сучасного підлітка.
3. Емоційно-вольова сфера підлітка.
4. Прояви девіантної поведінки в підлітковому віці.
5. Форми роботи по підготовці до сімейного життя старшокласників.
6. Проблема перевиховання «важких» підлітків.

Рекомендована література.

1. Аверин В. А. Психология детей и подростков. – СПб: Питер, 1998.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. – М.: Прогресс, 1986.
3. Битянова М. Р. Психология личностного роста. – М.: Междунар. пед. академия, 1995. – 64 с.
4. Бодалев А. А. Восприятие человека человеком. – Л., 1965.
5. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968.
6. Вікова психологія / за ред. Костюка. – Київ: Рад. шк., 1976.
7. Вікова та педагогічна психологія. навч. посібник. – Київ, 2001.
8. Кле М. Психология подростка : Психосексуальное развитие / Пер. с фр. – М.: Педагогика, 1991.

9. Мир детства; Юность / под ред. А. Г. Хрипковой Кле М. Психология подростка – М. : Педагогика, 1991.
10. Рапс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. – СПб. : Питер, 2000.
11. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст. Проблемы становления личности / Пер с. нем. – М. : Мир, 1994.
12. Фельдштейн Д. Психология становления личности. – М. : Междунар. пед. акад., 1994.
13. Формирование личности в переходный период: от подросткового к юношескому возрасту // под ред. П.В.Дубровиной. – М. : Педагогика, 1987.
14. Фридман Л. М. Психология детей и подростков: Справочник для учителей и воспитателей. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2003.
15. Цукерман Г. А. Психология саморазвития: задача для подростков и их педагогов. – М. : Рига: «Эксперимент», 1995.
16. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М., 1996.

Практичне заняття №6

Особливості психічного розвитку людини в періоди дорослості і зрілості

Мета заняття – розкрити сутність та співвідношення понять «зрілість», «дорослість», «вік»; особливості криз даного вікового періоду та їх вплив на подальший життєвий шлях; неоднозначність вікової періодизації; індивідуально-психологічні особливості людини в періоди дорослості та зрілості.

План.

1. Сутність та співвідношення понять «зрілість», «дорослість», «вік».

2. Психологія молодості.
3. Психологія дорослості.

Методичні рекомендації.

Розглядаючи дану тему, студенти повинні чітко усвідомлювати, що зрілість найтриваліший і найбільш значимий період в житті людини. Саме протягом цього періоду людина реалізує свій потенціал у всіх сферах. В такому розумінні зрілість - мета розвитку, досягнення розквіту, яке передбачає не кінець, а подальший розвиток. Необхідно розуміння співвідношення понять «зрілість», «дорослість», «вік».

Хоча більшість студентів при самостійній підготовці до практичного заняття можуть зіштовхнутись з проблемою обмеженої наявності навчальних посібників, де б ця тема розглядалась, необхідно підкреслити актуальність знань щодо психологічних особливостей розвитку людини на всіх періодах її життєдіяльності (не обмежуючись тільки дошкільним та шкільним віком).

Дуже доречним, при розгляді даного питання, є посилення на думку стародавніх греків, які вважали зрілість періодом «акме» - досягнення людиною вершини свого розвитку в професійній, суспільній або суто особистій сфері.

Студенти повинні знати особливості фізичних змін жіночого та чоловічого організмів, розвитку особистості на етапі зрілості, вікові зміни психічних функцій.

Студенти повинні розуміти, що ознакою зрілості є усвідомлення людиною відповідальності і прагнення до неї, а центральним новоутворенням періоду зрілості можна вважати продуктивність. Поява кризи 40 років свідчить про важливе новоутворення зрілості – вміння вносити корективи в життєвий задум і, відповідно, зв'язані з ним зміни «Я-концепції».

2. Студенти повинні розуміти, що в психологічному плані юність вирішує задачі остаточного, дієвого самовизначення і інтеграції в суспільстві дорослих людей, цей період життя найчастіше пов'язаний з продовженням навчання або освоєнням

професії (для юнаків можлива служба в армії). Студенти повинні усвідомлювати, що соціальна ситуація розвитку в юності – це вибір життєвого шляху.

Таким чином, центральним віковим новоутворенням юності є остаточне самовизначення, що дозволяє розпочати затвердження себе в житті. Молодість – це сензитивний період для створення шлюбу.

Студенти повинні знати, що провідною діяльністю цього періоду є або професійне навчання, або трудова діяльність, або те й інше разом. Саме цей віковий період має суттєве значення в розвитку здібностей. В період молодості (18-25-30 років) діяльність людини досягає значного прогресу в виробничій і особистій сферах.

Необхідно обговорити, посилаючись на праці Б.Г.Ананьєва, проблему гетерохронії (неспівпадання в часі) настання фізичної та громадянської зрілості людини.

Вивчаючи тему, студенти повинні розуміти сутність кризи «30-ти років» (смислу життя), яка виражається в зміні уявлень про своє життя, інколи до повної втрати інтересу до того, що раніше було в ньому головним. Центральним новоутворенням періоду молодості є сімейні відносини та відчуття професійної компетентності.

3. Розглядаючи дане питання необхідно відзначити різні погляди вчених на означення меж вікового періоду та фаз, що до нього входять. Доцільно порівняти вікові періодизації дорослості за Е. Еріксоном, Б. Г. Ананьєвим, Д. Б. Бромлеем, Ш. Бюлер, В. В. Буйнак та ін.

Студенти повинні знати особливості психічних процесів людини; чинники, які можуть на них впливати. Наприклад, Б.Г.Ананьєв показав, що інтенсивність старіння інтелектуальних функцій залежить від 2-х чинників: обдарованість людини (внутрішній), освіта (зовнішній).

Студенти мають розуміти, що для дорослої людини основним видом діяльності є професійна. Саме професійна

діяльність формус потребу дорослого в знаннях, його пізнавальні інтереси, запити, цілі і мотиви. Розвиток людини в цей період визначається зміною основних видів діяльності. Криза середини життя має звичайні причини і припускає істотну перебудову особистості з урахуванням зміни положення людини в житті.

Дослідженнями учених показано, що найважливішим самовідчуттям дорослої людини повинно бути відчуття незаспокоєності (Б. Г. Ананьєв, Н. Н. Обозов, А. В. Толстих, Е. Франкл, Е. Еріксон та ін.). Сутність життя полягає в подоланні труднощів, сумнівів, хвороб, недоліків, недосконалості та творенні нового. Студенти повинні знати, що саме період дорослості є найсприятливішим для досягнення людиною зрілості у всіх сферах життєдіяльності.

Тематика рефератів.

1. Молодість як соціальне явище.
2. Прояв «кризи середини життя» в поведінці людини.
3. Гендерні відмінності дорослих людей.
4. Особливості криз молодості, дорослості та зрілості.
5. Психологічні особливості сучасного студента.

Рекомендована література.

1. Анциферова Л. И. Новые стадии поздней жизни: время теплой осени или суровой зимы? // Психологический журнал. - 1994. - № 3.

2. Анциферова Л. И. Психологические закономерности развития личности взрослого человека и проблема непрерывного образования // Психологический журнал. – 1980. – Т. 1. – №2.

3. Бодалев А. А. О предмете акмеологии // Психологический журнал. – 1993. – №5.

4. Братусь Б. С. К проблеме развития личности в зрелом возрасте // Вест. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. – 1980. – № 2.

5. Вайзер Г. А. Психологические аспекты смысла

жизни и акме // Вопросы психологии. – 2000. – №4. – С. 136 – 140.

6. Обозов Н. Н. Психология взрослого человека. – СПб., 1995.

7. Развитие психофизиологических функций взрослых людей (средняя зрелость) / под ред. Б. Г. Ананьева и Е. И. Степановой. – М.: Педагогика, 1977.

8. Реан А. А. Акмеология личности. – Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – №3.

9. Слободчиков В.И. Категории возраста в психологии и педагогике развития. // Вопросы психологии. – 1991. – №2.

10. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Психология развития человека. – М.: Школьная пресса, 2000.

11. Степанова Е. И. Психология взрослых. – основа акмеологии. – СПб., 1995.

12. Сысенко В. А. Супружеские конфликты. – М.: Мысль, 1989.

13. Щотка О. П. Вікова психологія дорослої людини. Навчальне видання. – Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ.

14. Якобсон С. Г. Психологические компоненты и критерии становления зрелой личности // Психол. журнал. – 1981. – №4. – С. 142 -147.

Практичне заняття №7

Психологія людей похилого віку.

Мета заняття – розкрити психологічні особливості особистості похилого віку; негативні та позитивні аспекти процесу старіння; анатомо-фізіологічні особливості організму людини; поглибити знання студентів про фактори, які сприяють довгожителю – соціально активний спосіб життя та творчу наснагу.

План.

1. Анатомо-фізіологічні особливості перебудови організму людини похилого віку.
2. Психологічні особливості людини похилого віку.
3. Період довгожителства (групові дискусія в мікрогрупах щодо особливостей творчої діяльності та творіння видатних діячів науки і техніки в період довгожителства).

Методичні вказівки.

1. Студенти мають знати, що геронтологія – це наука про старіння, старість та довголіття людини. Студентам необхідно знати вікові межі періоду геронтогенезу. Так, за міжнародною класифікацією даний період поділяється на три: похилого віку, старечого віку та довгожителства.

Студенти повинні здійснювати порівняльний аналіз існуючих поглядів на пояснення процесу старіння, однак потребує наголошення факт відсутності теорії, яка б повністю пояснювала цей процес. Потрібно знати особливості анатомо-фізіологічної перебудови організму людини цього віку, специфіку зміни в зв'язку з цим пізнавальних процесів, когнітивно-афективної сфери та ін.

2. Психологічні особливості людини похилого віку тісно пов'язані з структурою її психологічного часу, однак діапазон проявів надзвичайно широкий, хоча й зводиться дослідниками до описання певних типів старості, ними не завжди вичерпується. Студент повинен знати типологію старіння, створену Й. С. Коном (ряд благополучних та негативних варіантів розвитку процесу старіння), Д. Б. Бромлєєм (п'ять типів пристосування до старості) та ін.

3. Студенти повинні знати, що незалежно від умов проживання, соціального статусу, освіченості, головним новоутворенням періоду довгожителства є мудрість.

Студент повинен розуміти неоднозначність визначення вченими причин довгожителства, однак більшість вказують на такі - кліматичні умови проживання, спадковість, особливості особистості, взаємовідносин з іншими людьми, праці та побуту.

Потребує обговорення той факт, що серед довгожителів було багато видатних людей, тому доцільно обговорити особливості їх творчої діяльності та творінь в період довгожителства.

Тематика рефератів.

1. Особливості самосвідомості та самооцінки людини похилого віку.
2. Варіанти розв'язання кризи старості.
3. Психологічний час в старості: особливості співвідношення минулого, теперішнього та майбутнього.

Рекомендована література.

1. Амосов Н. М. Преодоление старости. – М., 1996.
2. Анциферова Л. И. Новые стадии поздней жизни: время теплой осени или суровой зимы? // Психологический журнал. – 1994. – №3.
3. Гамезо М. В., Герасимова В. С., Горлова Г. Г., Орлова Л. М. Возрастная психология: личность от молодости до старости. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – 272с.
4. Грек М. Д. Геронтология – учение о старости и долголетию. – М.: Наука, 1964.
5. Лушин П. В. Психология личностного изменения. – Кіровоград; Імекс ЛТД, 2002.
6. Психология человека от рождения до смерти. – СПб. : Прайм-еврознак, 2002.
7. Психологія життєвої кризи // відп. ред. Т. М. Титаренко. – Київ. : 1998.
8. Шахматов Н. Ф. // Психическое старение: счастливое и болезненное. – М., 1996.

